

Rodzinne uwarunkowania nierówności w rozwijaniu zdolności dzieci¹

Family determinants of inequalities in developing gifted children

DOI 10.25951/4070

Wprowadzenie

Problematyka nierówności jest analizowana w naukach społecznych w szczególności w kontekście stratyfikacji społecznej, która dotyczy zróżnicowanego dostępu do przywilejów (w tym dóbr materialnych, władzy i prestiżu) ze względu na przynależność do klasy, warstwy i grupy społecznej (Szymański 1996) oraz ze względu na szanse edukacyjne, które mają znaczenie dla sukcesów edukacyjnych i zawodowych młodych ludzi.

Szczególnie dużo miejsca w literaturze poświęca się nierównościom edukacyjnym. I tak już badania J. Colemana z lat sześćdziesiątych XX w. wskazały główne przyczyny nierówności społecznych, które wynikają ze specyfiki funkcjonowania rodzin, ich sąsiedztwa oraz grup rówieśniczych, do których przynależy dziecko. Te warunki przenoszone są także do szkół, szkoła zaś je utrwała, co ma znaczenie nie tylko na etapach edukacyjnych, lecz także w życiu dorosłym młodych ludzi (Coleman 1966). Z kolei badania Michaela Ruttera ukazały znaczenie szkoły, której reguły są lepiej dostosowane do uczniów o wysokiej motywacji, którzy częściej wywodzą się z rodzin o wyższym statusie kulturowym. Zdaniem badacza oprócz tego na efekty kształcenia i osiągnięcia wpływ ma również zaangażowanie rodziców, klimat i polityka szkoły oraz jej zasoby, relacje z nauczycielami i rówieśnikami, a także różnice indywidualne pomiędzy poszczególnymi osobami (por. Rutter, Maughan 2002). Na różnice w szansach edukacyjnych uczniów wpływają przede wszystkim: miejsce

¹ Praca powstała ze środków na badania statutowe realizowane w Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej „Rodzicielskie sposoby rozpoznawania i rozwijania zainteresowań i zdolności”.

zamieszkania, położenie szkoły, brak dostępu do określonych ścieżek kształcenia, status społeczny i materialny rodziny, status kulturowy oraz tzw. habitus² (Bourdieu, Passeron 2011; Szymański 2013). Także sam rynek edukacyjny przyczynia się do nierówności społecznych, gdyż to rodzice, którzy są w stanie i mają gotowość do tego, by korzystać z jego możliwości, mogą poprzez dostępną ofertę realizować swoje interesy (Potulicka 2010a). Przykładowo, rodzice, korzystając z prawa do wyboru szkoły obowiązkowej, mając ku temu zasoby, wybierają te placówki, które mają korzystniejszy skład społeczny, przy tym z tego prawa wyboru korzystają głównie dzieci z klasy średniej³. Ma tu znaczenie także posiadanie kompetencji, by rozpoznać szkołę korzystną dla dziecka i jego kariery edukacyjnej. Stąd dzieci rodziców aktywnie wybierających szkołę (potrafiący wybrać spośród wielości ofert, stosujący długotrwałe planowanie i porównywanie szkół) mają korzystniejsze możliwości rozwoju (Potulicka 2010b). Tym samym możemy mówić o selekcji szkolnej, która – jawna lub ukryta – ma znaczenie dla „otwierania lub ograniczania szans życiowych i mobilności społecznej młodzieży” (Szymański 1996, s. 27).

Warto w tych rozważaniach podkreślić także znaczenie określenia przeciwnego do nierówności. Równość, jak zauważa Mirosław J. Szymański, w kontekście edukacji jest rozumiana jako równy start, równy dostęp, równe warunki, a nawet równe efekty (Szymański 2013, s. 157). I tak równość startu oznacza, że osoby przy zapewnionych jednakowych warunkach wstępnych, dzięki zdolnościom i pracy osiągną określone wyniki, a zarówno sukces, jak i porażka to wynik indywidualnego wkładu. Tak rozumiana równość preferuje jednak osoby zdrowe, bogate, a dyskwalifikuje te, które pochodzą z trudnych środowisk, słabych szkół czy dysfunkcyjnych rodzin (Szymański 2013; 2015). W takim ujęciu akceptowalne są nierówności wynikające z rywalizacji opartej na posiadanych zdolnościach oraz włożonym wysiłku, co zgodnie z zasadą mery-

² Określenie oznaczające poglądy, postawy, przekonania oraz preferencje, które nabywane są w okresie dzieciństwa pod wpływem rodziny (Bourdieu, Passeron 2011).

³ Ostatnie lata przynoszą wzrost tej tendencji – coraz więcej rodziców posyła swoje dzieci do szkół niepublicznych, obawiając się braku oczekiwanej jakości kształcenia w placówkach publicznych, w tym tłoku oraz niemożności wpływania na to, co w tych placówkach się dzieje. Można więc mówić o „nowych” nierównościach, które dotyczą dostępu dzieci i młodzieży do nieformalnych sposobów edukacji, w szczególności do korepetycji oraz wyraźnej, horyzontalnej segregacji szkolnej, wynikające z dostępu do szkół bardzo dobrych, do których trafiają uczniowie o wysokim poziomie kapitału ekonomicznego, społecznego i kulturowego, oraz szkół przeciętnych – dla pozostałych uczniów (Długosz 2012).

tokracji jest sprawiedliwe. Jednocześnie brak klarownych ustaleń, dotyczących takich pojęć, jak zdolności czy wysilek, sprzyja usprawiedliwianiu istniejących nierówności (Prokop 2012). Kontekst równości dotyczącej wykształcenia ukazuje znaczenie nie tyle dostępu do jakiegoś wykształcenia, ile dostępu do „wykształcenia tej samej jakości” (Prokop 2012, s. 253).

To, jakie wewnętrzne zasoby ma uczeń, nie niweluje trudności związanych ze środowiskiem, z którego się wywodzi. Doświadczenia pokazują, że nie jest możliwe osiągnięcie ani równości warunków, ani efektów – zbyt wielkie znaczenie ma połączenie indywidualnych cech jednostki oraz wpływu środowiska. Zdaniem Szymańskiego najbardziej wartościowe jest używanie określenia „równość szans”, które niesie za sobą nie tylko równość startu i dostępu, lecz także oznacza stałe wsparcie w okresie edukacji (Szymański 2013). To pojęcie odnosi się w szczególności do uczniów zdolnych, którzy mając wysoki poziom potencjału, borykają się z trudnościami, np. związanymi z rodziną pochodzenia, zdrowiem czy emigracją. Równość szans oznacza w tym kontekście „kompensowanie niedoborów i poprawę szans edukacyjnych”⁴ (Szymański 2013, s. 159).

Należy przy tym zauważyć, że wiele państw przyjmuje politykę, w której uznaje się, iż „nie jest konieczne i możliwe, by wszyscy uczniowie ukończyli naukę z równym bagażem wiadomości i równym poziomem rozwiniętych zdolności i uzyskanych kompetencji”, a także ważniejsze jest, „by każdy uczeń osiągał minimum, umożliwiając mu kontynuację kształcenia w ramach edukacji całościowej” (Prokop 2012, s. 255).

Raport UNICEF (Drohan 2018) jako przyczyny nierówności edukacyjnych wśród dzieci wymienia m.in.:

- status zawodowy rodziców – dzieci rodziców o wysokim statusie zawodowym częściej kontynuują edukację;
- pochodzenie imigranckie oraz wzorce imigranckie w danym kraju – dzieci w rodzinach imigranckich mogą osiągać zarówno wyższe, jak i niższe niż rówieśnicy sukcesy;

⁴ Mirosław J. Szymański zauważa, że w szkole mamy do czynienia z równością sprawiedliwą – gdy nauczyciel ocenia, nie stygmatyzując, nie faworyzując nikogo w klasie, a także z równością niesprawiedliwą, która obejmuje takie fakty, jak promowanie do wyższych klas zarówno bardzo dobrych uczniów, jak i uczniów, którzy nie opanowali wymaganej wiedzy i umiejętności. Dalej autor mówi także o sprawiedliwej nierówności, której przejawem jest przyjmowanie do szkół średnich laureatów olimpiad, oraz o niesprawiedliwej nierówności, gdy pozycja rodziny wpływa na pozycję ucznia w szkole, w tym na jego dostęp do szkoły i edukacji pozaszkolnej, relacje z innymi, niemożność realizowania aspiracji edukacyjnych i in. (Szymański 2013, s. 160).

- płeć – dziewczęta sprawniej czytają i chętniej deklarują dalszą chęć nauki;
- różnice pomiędzy szkołami, szczególnie w krajach, w których nabór do określonych szkół jest związany ze statusem majątkowym rodziców⁵.

Istotnym czynnikiem jest także miejsce zamieszkania, które wpływa na wybory związane z karierą edukacyjną. Młodzież wiejska częściej wybiera szkoły słabsze, które dają jej mniejsze szanse na kontynuowanie nauki na studiach. Wynika to z następujących powodów: niższego poziomu edukacji w szkołach wiejskich, innych wartości cenionych w rodzinach wiejskich, w tym niższym docenianiu wykształcenia – z podwójnej roli, którą pełnią tam dzieci – konieczności pogodzenia roli ucznia i pomocnika w gospodarstwie oraz niższego poziomu kulturowego i społecznego rodzin wiejskich, co utrudnia wsparcie dziecka w rozbudzaniu i podtrzymywaniu jego aspiracji edukacyjnych (Długosz, Niezgodna 2010; Długosz 2012). Barrierami, które wymienia Piotr Długosz w osiągnięciach szkolnych są: odległość szkoły od domu, rodzeństwo w szkole zawodowej oraz poświęcanie czasu mediom. Wyższe wyniki osiąga młodzież o wyższych aspiracjach, w szczególności ta, która pragnie dostać się w przyszłości na studia (Długosz 2012).

Z problemem nierówności edukacyjnych powiązana jest problematyka nierówności w odniesieniu do rozwijania zdolności posiadanych przez dzieci.

Nierówności szans rozwoju zdolności

O ile kontekst społeczny i edukacyjny nierówności jest w literaturze przedmiotu opisany dokładnie, o tyle kwestie zdolności pojawiają się niejako na uboczu tej tematyki. Tymczasem posiadany przez dziecko potencjał, który może być wzmacniany lub ograniczany przez środowisko, ma znaczenie dla jego szans życiowych. Obecny, dynamiczny rozwój cywilizacji umożliwi awans

⁵ Jako elementy nierówności występujące w szkole wymieniane są także inne aspekty, takie jak: niepełnosprawność, płeć, mniejszość seksualna i etniczna, religia, wiek, wygląd i inne aspekty (Lewartowska-Zychowicz 2019). Jan Papież z kolei wyróżnia dwie grupy czynników wpływających na szanse edukacyjne: makrosocjologiczne (związane z miejscem zamieszkania, kryterium ekonomicznym, społeczno-zawodowym i stratyfikacją) oraz mikrosocjologiczne, które obejmują zdolności, cechy indywidualne, zainteresowania, potrzeby, aspiracje oraz środowisko: rodzinę, grupę rówieśniczą, szkołę i środowisko lokalne (Papież 2006).

społeczny osobom mającym odpowiednie zdolności oraz wykształcenie wpisujące się w rozwój technologiczny i naukowy współczesnego społeczeństwa. Tym samym kreowane są nowe elity, które opierają się nie tyle na dziedziczeniu materialnych zasobów rodziny, ile raczej na bazowaniu na kapitale kulturowym, językowym i społecznym czy nawet technologicznym i medialnym. Poziom środowiska rodzinnego w tych obszarach ma znaczenie dla szans rozwoju potencjału młodego człowieka – system nierówności społecznych obniża możliwości rozwoju potencjału młodych, których rodziny nie mają odpowiednich zasobów, by zapewnić im rozwój zdolności⁶.

Zdaniem Tomasza Szlendaka na zaangażowanie rodziców w rozwój i inwestowanie w dziecko wpływają trzy czynniki: wyższe wykształcenie rodziców, status majątkowy oraz miejsce zamieszkania, przy tym rodzice nawet o słabszych możliwościach ekonomicznych, lecz mieszkający w dużych miastach i mający wyższe wykształcenie, starają się dać dzieciom takie możliwości, jak rodzice o wyższym statusie finansowym z tego samego środowiska. Rodzice, którzy sami doznali awansu zawodowego, chętniej inwestują w swoje dzieci, by te poziom ten utrzymały. Rodzice ci zapewniają dziecku odpowiednio wzbogacone środowisko domowe, bodźce, które rozwijają ich zainteresowania, dostęp do wyjazdów edukacyjnych i rodzinnych, do pomocy dydaktycznych. Dbają o wykształcenie wrażliwości, ciekawości, a także sprawności (np. umiejętności posługiwania się komputerem) oraz wartościowego spędzania czasu wolnego. Zachęcają do rozwoju, lecz jednocześnie jest tu sprawowana kontrola, która dotyczy m.in. korzystania z mediów⁷. Co więcej, w wychowaniu rodzice ci starają się być konsekwentni. Dzięki działaniom rodzicielskim ich dzieci szybciej uczą

⁶ Analogicznie jak w przypadku szans edukacyjnych, także w obszarze szans wzmocnienia rozwoju zdolności można wyodrębnić następujące oddziaływania, do których przynależą: rodzinne, środowiskowe, szkolne oraz rówieśnicze, a także związane z właściwościami intelektualnymi i psychicznymi dziecka oraz płcią.

⁷ Badania Tomasza Szlendaka (2003) wskazywały także na znaczenie stylów wychowania w pierwszych latach życia dziecka dla jego dalszych losów. To etap, który „różnicuje szanse życiowe najmłodszych” (s. 15). Warto tu zauważyć np. podejście do mediów: kontrola nad dostępem do mediów sprawia, że dziecko ma więcej zainteresowań, czasu na inne aktywności. Brak takiej kontroli może doprowadzić do uzależnień. Są oczywiście przypadki, że dzieci spędzające od najmłodszych lat czas w sieci z tym obszarem związały swoje życie i np. osiągają sukcesy, nawet komercyjne, prowadząc kanały na YouTube lub grając zawodowo w internecie. Jednak takich osób jest stosunkowo niewiele, pozostali zaś spędzają czas bezproduktywnie, nawet jeżeli coś tworzą (np. filmy), często stanowi to ukłon w stronę konsumpcjonizmu.

się czytać, swobodniej się wypowiadają, mają bogate zainteresowania i wiele umiejętności (np. znajomość języków obcych), mają także możliwość współuczestniczenia w wyborach dotyczących ich rozwoju. W literaturze przedmiotu takie dzieciństwo nazywane jest „cukierkowym” (Szlednak 2003, s. 103). Przeciwwagą dla tego sielankowego obrazu jest tzw. ciemna strona piaskownicy, która widoczna jest w rodzinach o niskim statusie (Szlednak 2003, s. 105). Rodzice tacy albo nie mają zainteresowań, albo ograniczają je do telewizji. Brakuje im czasu, który poświęcają na zdobywanie środków na życie. Ograniczeniem dla uczestniczenia w ciekawych wydarzeniach jest brak środków finansowych na nie. Stąd telewizja jest głównym medium kształtującym poziom kultury rodziny, są to teleturnieje, bajki, seriale, przy tym telewizor jest włączony cały czas. Również kontakty społeczne są ograniczone jedynie do rodziny i szkoły. W procesie wychowawczym często panuje „asymetria działań wychowawczych i dyscyplinujących” (Szlednak 2003, s. 109), w którym jeden rodzic zaprzecza temu, co robi drugi. Nie można jednak generalizować, również w tej grupie rodziców są tacy, którzy podejmują starania, by dziecku umożliwić rozwój, niwelować dostrzeżone deficyty, wzbudzać zainteresowania czy zapewniać kontakty z rówieśnikami.

Analizy Dona Ambrose’a wskazują, że głównym czynnikiem, który ma znaczenie dla nierówności w rozwoju zdolności, jest ubóstwo – osoby ubogie rzadziej korzystają z programów przeznaczonych dla zdolnych. Aby w środowisku osób ubogich rozpoznać zdolności, konieczne jest stosowanie niestandardowych metod i miar zdolności, tymczasem obowiązująca polityka oraz przekonania społeczne przyczyniają się do obniżenia szans życiowych młodych ludzi. Warunki środowiskowe obniżają aspiracje – młodzi ludzie wybierają ścieżkę edukacyjną lub zawodową niezgodną z ich możliwościami intelektualnymi. Brakuje im także wzorców, które pozwoliłyby im realizować ambitniejsze zamierzenia lub ich działania są kierowane w taki sposób, by posiadane zdolności realizować niezgodnie z normami społecznymi (Ambrose 2013). Miejsce zamieszkania jest ważne także dla rozwoju zdolności matematycznych. Mieszkanie na obszarach wiejskich wiąże się z niższym wykształceniem rodziców, mniejszym udziałem dzieci w edukacji prowadzonej przez lepsze szkoły, mniejszymi aspiracjami oraz niechęcią do zgłębiania matematyki na wysokim poziomie na kolejnych etapach edukacji (Howley i in. 2013). Z kolei wykształcenie rodziców różnicuje aspiracje wobec dzieci – rodzice mający wyższe wykształcenie analogicznie oczekują od swoich dzieci (Kozłowski, Matczak 2014), jak też zakresu rozpoznawania i rozwijania zainteresowań i zdolności (Łukasiewicz-Wieleba, Baum 2014). Zdaniem Józefy Bałachowicz osiągnięcia

dzieci są różnicowane w większym stopniu przez wykształcenie rodziców niż wielkość miejscowości, w której znajduje się szkoła. Warunki rodzinne dziecka i status kulturowy rodziny mają znaczenie dla rozwoju dziecka, gdyż sama szkoła powiela schematy, jest ukierunkowana na deficyty ucznia i ich kompensację, a nie na wzmacnianie podmiotowości, niezależności, działania dziecka (Bałachowicz 2009; 2015).

Z kolei, jak pokazują badania Długosza, istotniejszy w osiągnięciach szkolnych jest kapitał kulturowy rodziny, w tym styl życia, wartości oraz nawyki edukacyjne, niż poziom wykształcenia rodziców. To właśnie ten czynnik sprzyja udzielaniu wsparcia przez rodziców, w tym tworzeniu dziecku dodatkowych szans edukacyjnych, takich jak korepetycje i udział w nieobowiązkowych zajęciach⁸ (Długosz 2012). Ważne są także aspiracje, zarówno uczniów, jak i ich rodziców. Tymczasem w ostatnich latach obniża się poziom aspiracji edukacyjnych młodych ludzi. Oprócz wciąż istniejącej grupy młodych ludzi o wysokich aspiracjach związanych ze studiami, wzrosła liczba tych, którzy chcą zakończyć edukację wcześniej. Zmiany te uwarunkowane są obserwacjami rynku pracy, na którym istnieje duże zapotrzebowanie na zawody robotnicze, przy jednoczesnym braku satysfakcjonujących ofert dla tych, którzy uzyskali dyplom studiów (Wasilewski 2012). Tendencje te wartościami także posiadane przez dzieci i młodzież zdolności – rozwijane są te, które rodzina uznaje za „opłacalne”, pozwalające na utrzymanie się w życiu dorosłym, a potencjał, który takich korzyści nie przyniesie, jest ignorowany lub traktowany jako hobby (por. Łukasiewicz-Wieleba 2018).

Metoda, problemy badawcze i organizacja badań

Uznając nierówności za element życia, wynikający m.in. ze stratyfikacji społecznej oraz zróżnicowanych zasobów intelektualnych oraz osobowościowych, interesujące jest przyjrzenie się tej tematyce w kontekście rodzinnych uwarunkowań rozwijania zdolności.

Celem prezentowanych badań jest poznanie poglądów i postaw rodziców wobec możliwości rozwoju zdolności kierunkowych ich dzieci w kontekście nierówności.

⁸ Przy tym badania Santander Consumer Banku (2019) pokazują, że najwięcej na zajęcia dodatkowe poświęcają z budżetu domowego rodziny zamieszkujące metropolie (powyżej 500 tys. mieszkańców), a najmniej mieszkańcy wsi.

Sformułowałam problem badawczy o treści: Jakie są rodzinne uwarunkowania nierówności w rozwoju zdolności dzieci?

Badania, prowadzone metodą wywiadu, objęły rodziców dzieci w wieku wczesnoszkolnym, którzy dokonali pozytywnych nominacji zdolności swoich dzieci⁹.

Badani rodzice mieli zróżnicowany poziom wykształcenia (ojcowie: 47 – wykształcenie wyższe, 23 – średnie, 19 – zawodowe, 2 – podstawowe, 2 – brak danych; matki: 60 – wykształcenie wyższe, 25 – średnie, 6 – zawodowe, 2 – brak danych), zawodowy (54 ojców i 49 matek ma stałą pracę, 9 ojców i 10 matek to rolnicy, 20 ojców i 10 matek prowadzi działalność gospodarczą; pozostałe osoby albo mają tymczasową formę zatrudnienia, albo korzystają ze świadczeń socjalnych, albo są bezrobotne) i materialny (1 rodzina zły, 28 rodzin przeciętne, 62 rodziny dobre lub bardzo dobre; 2 rodziny – brak informacji).

Transkrypcje wywiadów poddano analizie jakościowej pod kątem postawionego pytania badawczego. Analiza ujmuje ujawnione w wypowiedziach rodziców uwarunkowania w dwóch perspektywach: pośrednio wynikające z toku narracji i sformułowane bezpośrednio przez rodziców oraz przykłady prezentujące znaczenie wybranego czynnika dla decyzji i oddziaływań rodzicielskich. Przykłady zostały dobrane na zasadzie przeciwstawnych diad, obrazujących w pewnym zakresie skalę oddziaływania danego czynnika na rozwój zdolności kierunkowych dziecka. Należy przy tym podkreślić, że wyodrębnione czynniki zachodzą na siebie.

Wyniki badań

Postawione pytania badawcze ukierunkowały analizę wypowiedzi rodziców. I tak wśród czynników, które rodzice uznali za istotne w generowaniu nierówności w obrębie rozwijania zdolności kierunkowych ich dzieci, można wyróżnić:

⁹ Były to 93 wywiady z rodzicami (matką, ojcem lub jednocześnie dwojgiem rodziców) 96 dzieci w wieku wczesnoszkolnym ze szkół publicznych i niepublicznych w Warszawie, Kraśniku, Jastkowie, Kozietałach, Krzemieniu, Kocudzy (województwo mazowieckie i lubelskie). W ramach wywiadów prowadzonych w formie narracji rodzice opowiadali o wychowywaniu dzieci uzdolnionych oraz o sposobach wzmacniania rozwoju i ograniczeniach, które im towarzyszą. Znacząca część wyników badań została przedstawiona w książce *Rozpoznawanie potencjału oraz wzmocnienia i ograniczenia rozwoju zdolności dzieci w narracjach rodziców*, Warszawa 2018, Wydawnictwo APS. W tym artykule zaprezentowano wycinek badań, odnoszący się do nierówności w rozwoju zdolności dzieci w wieku wczesnoszkolnym.

Miejsce zamieszkania (miasto/wieś)

Jest to wątek częściej poruszany przez rodziców mieszkających na wsi. Rodzice zauważają mniejszą ofertę pozadomowych możliwości oddziaływania na dziecko, by wzmacniać rozwój jego zdolności. W środowisku wiejskim głównie szkoła i w mniejszym stopniu dom kultury lub kościół tworzą warunki do rozwoju zdolności kierunkowych. Brakuje dostępu do szkół muzycznych lub klubów sportowych, których odległość nierzadko wyklucza dowożenie dzieci kilka razy w tygodniu na zajęcia. W porównaniu z miejskimi ośrodkami kultury w środowisku wiejskim jest mniejszy wybór zajęć, co ogranicza rozwój zdolności kierunkowych.

W środowisku miejskim rodzice podkreślali dostępność, a nawet przeladowanie różnego rodzaju zajęć dodatkowych, które są organizowane w szkole lub poza nią i często w bliskiej odległości od miejsca zamieszkania, wspieranej przez lepsze zaplecze komunikacyjne.

W obydwu przypadkach znaczące przy podejmowaniu decyzji o tym, by dziecko rozwijało swoje predyspozycje poza domem, jest posiadanie odpowiednich zasobów materialnych, umożliwiających dowiezenie dziecka i opłacenie takich zajęć, oraz ceniecie przez rodziców określonych zdolności. Przy tym w środowisku wiejskim rodzice mają niższy poziom wykształcenia niż w środowisku miejskim.

Przykład

Dzieci posiadające zdolności muzyczne w środowisku wiejskim, pomimo znacznej odległości, są dowożone do szkoły muzycznej miejskiej. Nabywane przez dzieci umiejętności gry na instrumentach pozwalają ojcu realizować dawne marzenia o wspólnym muzykowaniu i wynikają z przekonania o wartości posiadania wykształcenia muzycznego.

Dziecko ze środowiska wiejskiego posiadające zdolności muzyczne nie jest posyłane na zajęcia dodatkowe, gdyż wymaga to wysiłku organizacyjnego ze strony rodziców, którego nie są w stanie podjąć, pomimo znajdującego się na terenie wsi domu kultury i prowadzonego tam zespołu wokalnego. Rozwój zdolności muzycznych dziecka realizowany jest przez wspólne śpiewanie z mamą, która odświeżyła swoje umiejętności w zakresie chwytów gitarowych. Aktywność ta jest irytująca dla ojca, który chciałby w tym czasie oglądać telewizję.

Dziecko o zdolnościach muzycznych ze środowiska miejskiego jest posyłane do szkoły muzycznej, która realizuje zajęcia popołudniowe w budynku szkoły. Dziecko po lekcjach zostaje na świetlicy, a następnie przychodzi kilka razy w tygodniu na zajęcia muzyczne, ucząc się gry na instrumentach.

Status materialny rodziców

Ważnym wątkiem związanym z rozwojem zdolności jest posiadane zaplecze materialne rodziców. Oni sami zwracają uwagę na fakt, że ich wybory są dyktowane tym, czy stać ich na opłacenie zajęć dodatkowych, przynależność do klubu, zakup sprzętu lub pomocy dydaktycznych i innych. Rodzice o wysokim statusie materialnym wskazują, że po prostu starają się zapewnić wszystko, czego dziecko potrzebuje, a ich ograniczenia w tym zakresie dotyczą przekonania oraz świata wartości. Wśród tych czynników mieści się m.in. posyłanie dziecka do szkoły niepublicznej, która ma bogatą ofertę zajęć pozalekcyjnych i zapewnia adekwatne dla potrzeb i wrażliwości dziecka wsparcie.

Wśród rodziców o niższym statusie finansowym pojawiają się dylematy dotyczące wyboru najbardziej potrzebnych lub najbardziej korzystnych opcji dla dzieci. Przy tym rodzice ci także wybierają, które z ich dzieci będzie w określony sposób rozwijane. W rodzinach o bardzo niskim statusie materialnym nie zauważa się potrzeb dzieci związanych z posiadaniem dostępu do przedmiotów wzmacniających ich rozwój (gier, książek, pomocy dydaktycznych i sprzętu), ich główną troską jest zapewnienie bytu rodzinie.

Status materialny rodziny ma znaczenie dla jakości oddziaływań w rodzinie, lecz jest także wyraźnie powiązany ze statusem kulturowym rodziców.

Przykład

Dziecko ze środowiska wiejskiego posiadające potencjał matematyczny wzmacniane jest przez zasobnych rodziców (wykształcenie matki: średnie) poprzez: wczesne zakupy potrzebnych pomocy (gry dydaktyczne, logiczne, łamigłówek, książeczki matematyczne) oraz zapewnienie uczestnictwa w płatnych zajęciach matematycznych prowadzonych metodą MathRiders, na które dziecko jest dowożone z miejsca zamieszkania.

Dziecko ze środowiska wiejskiego, wychowujące się w rodzinie o bardzo niskim statusie materialnym (wykształcenie matki: zawodowe) – główne oddziaływania mające umożliwić rozwój jego potencjału polegają na przygotowaniu przez matkę słupków matematycznych do rozwiązania przez chłopca. Dziecko nie ma w domu przedmiotów, które wzbogacałyby jego zainteresowania i możliwości – rodzice nie kupują dziecku niczego, tłumacząc, że i tak szybko to zniszczy.

Poziom wykształcenia rodziców

Rodzice z wykształceniem wyższym tworzą dzieciom bogatsze środowisko domowe, starając się zapewnić im dostęp do materiałów piśmienniczych, książek, zabawek, gier, sprzętu sportowego i muzycznego i innych. Rodzice

o niższym wykształceniu w większym stopniu przenoszą odpowiedzialność za rozwój zdolności na szkołę, są bierni w samodzielnym poszukiwaniu innych form wzmacniania potencjału dzieci, chętniej przyjmują, że w ich środowisku i tak niczego nie znajdują, chętniej także swój brak działań uzasadniają uznaniem dziecka za zbyt młode lub za takie, które nie wytrwa w swoich pasjach.

Przykład

Dziecko wychowujące się w środowisku miejskim, rodzice mają wykształcenie wyższe. Tworzą dziecku wzbogacone środowisko domowe, zapewniają uczestnictwo w zajęciach dodatkowych, wiążących się z dowożeniem dziecka i robią to pomimo choroby przewlekłej ojca. Rodzice doceniają wagę rozwijania zdolności i starają się dawać swoim dzieciom możliwości. Nie wywierają na dzieci nacisku, lecz podążają za ich zainteresowaniami i potrzebami.

Dziecko wychowujące się w środowisku miejskim, rodzice o wykształceniu średnim. Z wypowiedzi rodziców wynika, że przeceniają możliwości córki, wywierają na nią presję, by osiągała sukcesy, utwierdzają ją w przekonaniu, że jest niedoceniana, pomimo wysokiego ich zdaniem poziomu zdolności plastycznych. Wyrażają przekonanie, że szkoła niewystarczająco wzmacnia możliwości dziecka, jednocześnie nie podejmują konstruktywnych działań, by zapewnić wsparcie w środowisku domowym. Są w stanie wykonać za córkę prace konkursowe i obarczyć szkołę odpowiedzialnością za brak wyróżnienia dziewczynki.

Kierunek wykształcenia lub zdolności kierunkowe rodziców

Czynnikiem różnicującym rodziców jest oprócz poziomu wykształcenia także jego kierunek lub posiadane przez rodziców pasje i zdolności. Rodzice o niższym poziomie wykształcenia, lecz posiadający lub doceniający dany kierunek zdolności, będą wzmacniać swoje dzieci jako ich pierwsi nauczyciele, albo będą starać się stworzyć warunki pozwalające na rozwój dziecka. Posiadane przez rodziców pasje i umiejętności oraz doświadczenie w danej dziedzinie sprawiają, że szybko rozpoznają oni możliwości dziecka i wiedzą, w jaki sposób wzmacniać dziecko, by mogło osiągnąć sukcesy.

Przykład

Rodzice w środowisku miejskim o niskim poziomie wykształcenia (zawodowe i średnie) oraz niskim statusie materialnym, lecz posiadający doświadczenia sportowe z lat młodości, posyłają wszystkie swoje dzieci do klubu sportowego i starają się znajdować środki na to, by zdolności sportowe u każdego dziecka rozwijać. Rodzice uważają to za priorytet w wychowaniu. Dzieci osiągają sukcesy w zawodach w różnych dyscyplinach sportowych.

Rodzice w środowisku wiejskim o wysokim poziomie wykształcenia (wykształcenie wyższe), lecz nieceniący zdolności kierunkowych syna, uważają, że plastyka jest domeną dziewczynek, lekceważą wysoki poziom możliwości dziecka, traktują je nawet jako problem wychowawczy. Pomimo posiadanych przez ojca zdolności plastycznych (nie były rozwijane w dzieciństwie) nie są one uznawane za istotne dla edukacji i wyborów życiowych.

Style i wartości wychowawcze rodziców

Oprócz powyższych czynników analizy wskazują na to, że rodzice dokonują pewnej autorefleksji, odnosząc się do obserwacji swojej rodziny na tle innych rodzin. Po dostrzeżeniu błędów wychowawczych innych starają się wdrażać w swojej rodzinie pożądane wzorce, kształtować odpowiednie postawy i wzmacniać zdolności. Odnosi się to m.in. do systemu kar i nagród, sposobu spędzania wolnego czasu, stosunku do mediów, kształtowania u dziecka samodzielności, zaradności, odporności psychicznej, postawy nonkonformistycznej, radzenia sobie z emocjami, wdrażania do systematycznej nauki szkolnej. Rodzice, którzy refleksyjnie analizują proces wychowawczy, starają się na bieżąco korygować swoje postępowanie, by stwarzać dziecku odpowiednie warunki rozwoju, także zdolności.

Opiekunowie, którzy nie mają dojrzałości wychowawczej, zdają się w tym zakresie na czynniki środowiskowe, biernie akceptując niewystarczające oddziaływania szkoły oraz nie angażując się w podejmowanie działań, które przyczyniłyby się do kształtowania w dziecku pożądanych postaw i nawyków.

Przykład

Matka dziecka o predyspozycjach sportowych zapewnia mu wiele zajęć ruchowych, w tym dowozi na zajęcia specjalistyczne. Dziewczynka bez wyładowania energii nie jest w stanie funkcjonować. Konflikt w szkole, wynikający z nadruchliwości dziewczynki, doprowadził matkę do refleksji, że musi we własnym zakresie zapewnić dziecku możliwość realizacji sportowych pasji. Pomimo trudnej sytuacji finansowej swój czas i środki poświęca właśnie na rozwój zdolności sportowych córki. Dziewczynka osiąga sukcesy w zawodach krajowych.

Rodzice dziecka o predyspozycjach muzycznych akceptują, a nawet poprzez przykład zachęcają je do spędzania wolnego czasu przed telewizorem. Dziecko, uznając ten czas za wartościowy (spędzany z matką), niechętnie podejmuje inne aktywności, zarówno związane z nauką szkolną, jak i rozwijaniem zainteresowań i zdolności.

Podsumowanie

Podjęty w artykule temat rodzinnych uwarunkowań nierówności w rozwijaniu zdolności dzieci jest w literaturze polskiej mało eksploatowany. Jest to o tyle niezrozumiałe, że istotnie łączy się z nierównościami edukacyjnymi. Posiadany przez dzieci potencjał, ignorowany lub niewystarczająco wzmacniany w pierwszych latach, może zostać zaprzepaszczony, co ma konsekwencje zarówno jednostkowe, jak i globalne. Czasy, w których zdolności jednostek kształtują rozwój cywilizacyjny i społeczny, powinny wymuszać rozwiązania systemowe, pozwalające nie tylko na wczesne rozpoznawanie możliwości dzieci, lecz także na wzmacnianie ich oraz wspieranie w tym zakresie rodzin. Znaczącą rolę w tym zakresie powinny odgrywać przedszkola i szkoły, które mogłyby rekomensować trudności wynikające z określonego statusu rodziny. Jednak by taką funkcję instytucje te mogły pełnić, konieczna jest diagnoza zarówno potencjału dziecka, jak i jego środowiska rodzinnego.

W swoich analizach starałam się odnaleźć najważniejsze czynniki, mające związek z jakością rodzicielskich oddziaływań na rozwój zdolności dzieci. W dużej mierze są one zbieżne z tymi, które wskazuje się jako przyczyny nierówności edukacyjnych.

Analiza ta, mająca charakter diagnostyczny, ukierunkowuje dalsze dociekania naukowe: potrzeba temat ten pogłębić poprzez ponowne przebadanie tych samych rodzin w pewnych odstępach czasu. Jednak dostrzegam także konieczność rozszerzenia badań, poprzez dotarcie do większej próby rodziców i zbadanie, w jakim zakresie dostrzeżone nierówności ograniczają rodzicielskie oddziaływania na rzecz rozwoju zdolności dzieci.

BIBLIOGRAFIA

- Ambrose D. (2013), *Socioeconomic Inequality and Giftedness: Suppression and Distortion of High Ability*, „Roeper Review”, 35, s. 81–92.
- Balachowicz J. (2009), *Style działań edukacyjnych nauczycieli klas początkowych. Między uprzedmiotowieniem a podmiotowością*, Warszawa: Wydawnictwo WSP TWP.
- Balachowicz J. (2015), *Równi czy różni. Współczesne dylematy edukacji dziecka*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 34(2), s. 13–27.
- Bourdieu P., Passeron J.-C. (2011), *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, Warszawa: PWN.
- Coleman J. (1966), *Equality of Educational Opportunity*, Washington: U.S. Department of Health, Education, and Welfare.

- Długosz P. (2012), *Stare i nowe nierówności edukacyjne wśród młodzieży wiejskiej*, „Wieś i Rolnictwo”, 1(154).
- Długosz P., Niezgodna M. (2010), *Nierówności edukacyjne wśród młodzieży Małopolski i Podkarpacia*, Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Drohan M. (red.) (2018), *Niesprawiedliwy Start. Nierówności edukacyjne wśród dzieci w krajach wysokorozwiniętych*, Innocenti Report Card 15. Fundusz Narodów Zjednoczonych na Rzecz Dzieci (UNICEF).
- Howley C.B. i in., (2013), *Rural Math Talent, Now and Then*, „Roeper Review”, 35, s. 102–114.
- Kozłowski W., Matczak E. (2014), *Aspiracje edukacyjne rodziców w stosunku do własnych dzieci*, „Edukacja”, 1(126), s. 66–78.
- Lewartowska-Zychowicz M. (2019), *Równość w edukacji – o teoretycznych legitymizacjach nierówności i praktycznej konieczności polityk równościowych*, „Terazniejszość – Człowiek – Edukacja”, 22, 1(85), s. 7–18.
- Łukasiewicz-Wieleba J. (2018), *Rozpoznawanie potencjału oraz wzmocnienia i ograniczenia rozwoju zdolności dzieci w narracjach rodziców*, Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Łukasiewicz-Wieleba J., Baum A. (2014), *Wykształcenie matki jako czynnik różnicujący rodzicielskie strategie rozpoznawania i rozwijania zainteresowań i zdolności dzieci*, „Chowanna”, 2(43), s. 301–319.
- Papież J. (2006), *Przemiany warunków socjalizacyjno-edukacyjnych na wsi. Badania panelowe*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Potulicka E. (2010a), *Wolny rynek edukacyjny a zagrożenie dla demokracji*, w: E. Potulicka, J. Rutkowiak, *Neoliberalne uwikłania edukacji*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Potulicka E. (2010b), *Pedagogiczne koszty reform skoncentrowanych na standardach i testowaniu*, w: E. Potulicka, J. Rutkowiak, *Neoliberalne uwikłania edukacji*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Prokop J. (2012), *Nierówności w wykształceniu i nierówności płci w teorii i praktyce europejskiej*, w: R. Kwiecińska, J.M. Łukasik (red.), *Zmiana społeczna: edukacja – polityka oświatowa – kultura*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Raport Santander Consumer Banku, *Polaków portfel własny. „Rodzina w szkole”*, http://www.santanderconsumer.pl/gfx/santander/userfiles/_public/karty_kredytowe/dokumenty/kk_rodzina_w_szkole_raport.pdf (dostęp: 25.09.2019).
- Rutter M., Maughan B. (2002), *School Effectiveness Findings 1979–2002*, „Journal of School Psychology”, 40(6), s. 451–475.
- Szlendak T. (2003), *Zaniedbana piaskownica. Style wychowania małych dzieci a problem nierówności szans edukacyjnych*, Warszawa: ISP.
- Szymański M.J. (1996), *Selekcyjne funkcje szkolnictwa a struktura społeczna*, Warszawa: IBE.

- Szymański M.J. (2013), *Socjologia edukacji*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Szymański M.J. (2015), *Studia i szkice z socjologii edukacji*, Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Wasilewski K. (2012), *Zmiany poziomu aspiracji edukacyjnych młodzieży jako efekt adaptacji do nowych warunków społeczno-ekonomicznych*, w: M. Zahorska (red.), *Zawirowania sytemu edukacji. Z perspektywy socjologicznych warsztatów badawczych*, Warszawa: Wydawnictwo UW.

STRESZCZENIE

Tematyka nierówności społecznych, szczególnie w kontekście nierówności edukacyjnych, jest szeroko opisywana w literaturze przedmiotu. Niewiele miejsca poświęca się jednak uwarunkowaniom rodzinnym, których efektem są nierówne szanse rozwoju zdolności dzieci. W tym artykule analizowany jest ten temat w dwóch perspektywach. Pierwsza wynika z wypowiedzi rodziców dzieci zdolnych i pozwala na dookreślenie tych przyczyn nierówności, które rodzice dostrzegają i starają się korygować. Druga perspektywa dotyczy statusu społecznego, materialnego i kulturalnego badanych rodzin dzieci zdolnych.

SŁOWA KLUCZOWE: nierówności społeczne, zdolności dzieci

SUMMARY

The topic of social inequalities, especially in the context of educational inequalities, is widely described in the literature. However, not much space is devoted to family conditions that result in the unequal opportunities to develop children's abilities. In this paper the topic is analyzed in two perspectives. The first perspective results from the statements of gifted children's parents and allows us to specify the causes of inequalities that parents see and try to correct. The second perspective concerns the social, material and cultural status of the studied families of gifted children.

KEYWORDS: social inequalities, children's abilities, gifted children

JOANNA ŁUKASIEWICZ-WIELEBA – Akademia Pedagogiki Specjalnej
im. Marii Grzegorzewskiej
e-mail: jlukasiewicz@aps.edu.pl

Pedagogika / Pedagogy

Przysłano do redakcji / Received: 26.09.2019

Przysłano do redakcji po recenzjach / Received in revised form: 3.10.2019

Data akceptacji do publikacji / Accepted: 21.11.2019